תנועת ההשכלה היהודית – דף עבודה

מסוף המאה ה-18 ועד סוף המאה ה-19 · מהדורה למורה ואחריה דף התלמיד/ה

מהדורה למורה + דף תלמיד/ה

מהדורה למורה – תשובות מצופות

על חינוך הנערים

1. מהן שתי ה'תורות' שמזכיר המקור, ומה כוללת כל אחת?
תורת האדם – מוסר, דרך ארץ, שפת המדינה, חשבון, טבע ומלאכה; תורת האלוהים – התורה והמצוות שניתנו לישראל.
2. מה ההצעה החינוכית של הכותב?
ללמד את הילדים תחילה לימודים כלליים (תורת האדם) ורק אחר כך לימודי קודש; לשלב השכלה כללית בחינוך היהודי.
3. הסבירו מדוע רעיון זה עורר התנגדות חריפה של רבנים בתקופה.
בחינוך המסורתי לימוד התורה היה במרכז ובראש; הקביעה שלימודים כלליים 'קודמים' נתפסה כהורדת מעמד התורה, וחששו שהיא תוביל לעזיבת המסורת ולהתבוללות.

היה אדם בצאתך

1. למה קורא הכותב לבני עמו? ציינו שני דברים.
ללמוד את שפת הארץ, ללמוד בבתי ספר, ללמוד מלאכה ומדע ולהשתלב בחברה הכללית.
2. הסבירו את המשפט 'היו אדם בצאתכם ויהודים באוהלכם'.
הכותב מציע חלוקה בין המרחב הציבורי, שבו היהודי מתנהג כאזרח מן השורה ומשתלב בתרבות הכללית, לבין המרחב הפרטי – הבית והקהילה – שבו הוא שומר על זהותו היהודית.
3. הציעו ביקורת אפשרית על הגישה שבמקור.
ההפרדה בין 'אדם' ל'יהודי' קשה ליישום ועלולה להוביל לצמצום היהדות לבית בלבד ולהתבוללות; ויש שטענו שהיא מבטאת בושה בזהות היהודית במרחב הציבורי.

סיבה ותוצאה – פתרון

סיבה	תוצאה
השפעת הנאורות האירופית והמפגש של יהודי ברלין עם התרבות הגרמנית	קמה תנועת ההשכלה בברלין בסוף המאה ה-18
הרצון לקרב יהודים לשפה ולתרבות הגרמנית	תרגום התורה של מנדלסון לגרמנית והפירוש 'ביאור'
'כתב הסובלנות' (1782) עודד חינוך כללי ליהודים	ויזל פרסם את 'דברי שלום ואמת' והוקמו בתי ספר מודרניים

המשכילים ביקשו לחדש את העברית ככלי תרבות	כתב העת 'המאסף', שירה ורומנים עבריים – יסוד לספרות העברית החדשה
חשש מפגיעה במסורת ומהתבוללות	התנגדות חריפה של רבנים ומנהיגי קהילות להשכלה

ציר זמן – הסדר הנכון

1. נוסד בית הספר 'חינוך נערים' בברלין **(1778)**
2. מנדלסון ושותפיו מוציאים את תרגום התורה לגרמנית עם ה'ביאור' **(1783–1780)**
3. נפתלי הרץ ויזל מפרסם את 'דברי שלום ואמת' **(1782)**
4. מנדלסון מפרסם את 'ירושלים' **(1783)**
5. מתחיל לצאת לאור כתב העת 'המאסף' **(1784–1783)**
6. מותו של משה מנדלסון **(1786)**
7. יצחק בער לוינזון מפרסם את 'תעודה בישראל' **(1828)**
8. אברהם מאפו מפרסם את 'אהבת ציון' – הרומן העברי הראשון **(1853)**
9. יהודה לייב גורדון מפרסם את השיר 'הקיצה עמי' **(1863)**

לוודא:

- שנות חייו של נפתלי הרץ ויזל 1725–1805
- 'הקיצה עמי' של יל"ג – 1863 (פורסם 1866)
- 'חינוך נערים' בברלין – 1778
- שנות פרסום תרגום מנדלסון 1780–1783

תנועת ההשכלה היהודית – דף עבודה

שם: _____ כיתה: _____ תאריך: _____

❓ שאלת הכוונה: כיצד ניסו המשכילים לחבר בין העולם היהודי המסורתי לבין התרבות האירופית המודרנית – ובאיזה מחיר?

חלק א' – קוראים ומבינים

ההשכלה הייתה תנועה תרבותית ורעיונית יהודית שהושפעה מהנאורות האירופית. היא החלה בברלין בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-18 והתפשטה לגליציה, לאיטליה ולמזרח אירופה. המשכילים רצו שהיהודים יכירו גם את המדעים, השפות והתרבות של סביבתם, לצד לימודי היהדות, וכך ישתלבו בחברה הכללית.

דמות המפתח בראשית התנועה היה משה מנדלסון, פילוסוף יהודי שומר מצוות שזכה להערכה רבה בחוגי הנאורות בגרמניה. מנדלסון האמין שאין סתירה בין תבונה לבין אמונה יהודית. הוא תרגם את התורה לגרמנית באותיות עבריות, ולצד התרגום נכתב פירוש עברי בשם 'ביאור'. מטרת המפעל הייתה ללמד יהודים גרמנית תקנית ולקרב אותם לפשט הכתוב.

ב-1782 פרסם נפתלי הרץ ויזל את 'דברי שלום ואמת', שבו קרא, ברוח 'כתב הסובלנות' של יוסף השני, לשלב בחינוך היהודי לימודים כלליים. הוא הבחין בין 'תורת האדם' – ידע כללי, מוסר, שפות ומקצועות – לבין 'תורת האלוהים', והציע שהלימוד יתחיל בראשונה. החיבור עורר התנגדות חריפה של רבנים, שראו בו איום על עולם התורה.

המשכילים ייסדו בתי ספר יהודיים מודרניים, כמו 'חינוך נערים' בברלין (1778), שבהם לימדו חשבון, שפות ומדעים לצד לימודי קודש. בשנים 1783–1784 החל לצאת לאור 'המאסף', כתב העת העברי של המשכילים. המשכילים חידשו את השימוש בעברית המקראית לכתיבת שירה, מאמרים וסיפורים – צעד חשוב בדרך לתחיית השפה העברית.

במזרח אירופה פעלה ההשכלה במאה ה-19 בתנאים אחרים: רוב היהודים חיו בקהילות מסורתיות, והשלטון הצארי לא העניק שוויון. משכילים כמו יצחק בער לוינזון, אברהם מאפו – מחבר הרומן העברי הראשון 'אהבת ציון' (1853) – ויהודה לייב גורדון כתבו בעברית, ביקרו את הקהילה המסורתית ושאפו לשינוי בחינוך ובפרנסה. גורדון טבע את המשפט 'היה אדם בצאתך ואיש יהודי באוהלך'.

ההשכלה עוררה מחלוקת: מתנגדיה, ובהם רבנים ומנהיגי קהילות, חששו שהיא תוביל להתבוללות ולנטישת המצוות, ובחלק מהמקרים חששם התממש. תומכיה ראו בה דרך להתחדשות. בטווח הארוך ההשכלה הניחה יסודות לספרות העברית החדשה, לעיתונות העברית, למדעי היהדות ובמידה מסוימת גם לתנועה הלאומית היהודית.

מושגים חשובים

מושג	הסבר
השכלה	תנועה יהודית שקראה לשלב השכלה כללית ותרבות אירופית בחיים היהודיים.

משכיל	איש תנועת ההשכלה, שלמד גם לימודים כלליים ופעל להפצתם.
ה'ביאור'	פירוש עברי לתורה שליווה את תרגום מנדלסון לגרמנית.
'המאסף'	כתב העת העברי הראשון של המשכילים, שהחל לצאת לאור ב-1783–1784.
תורת האדם	מונח של ויזל לידע הכללי – מוסר, שפות, מדעים ומקצועות.
חינוך מודרני	בתי ספר ששילבו לימודי קודש עם חשבון, שפות ומדעים.
תחיית העברית	חידוש השימוש בעברית ככלי לספרות, לשירה ולעיתונות.
מתנגדי ההשכלה	רבנים ומנהיגי קהילות שחששו שההשכלה תפגע במסורת ותוביל להתבוללות.
מדעי היהדות	חקר תולדות היהודים, ספרותם ומסורתם בשיטות מחקר מודרניות.
פרודוקטיביזציה	הקריאה של המשכילים לעבור לעיסוקים 'יצרניים' כמו מלאכה וחקלאות.

חלק ב' – מיומנויות

🗓️ סדרו את האירועים לפי הסדר (1 = המוקדם)

אירוע	מספר
מותו של משה מנדלסון	
מנדלסון ושותפיו מוציאים את תרגום התורה לגרמנית עם ה'ביאור'	
אברהם מאפו מפרסם את 'אהבת ציון' – הרומן העברי הראשון	
יצחק בער לוינזון מפרסם את 'תעודה בישראל'	
נפתלי הרץ ויזל מפרסם את 'דברי שלום ואמת'	
מתחיל לצאת לאור כתב העת 'המאסף'	
נוסד בית הספר 'חינוך נערים' בברלין	
יהודה לייב גורדון מפרסם את השיר 'הקיצה עמי'	
מנדלסון מפרסם את 'ירושלים'	

📜 **מקור מעובד לתרגול**

על חינוך הנערים

על פי רעיונותיו של נפתלי הרץ ויזל: יש שתי תורות. האחת – תורת האדם: דרך ארץ, מוסר, ידיעת שפת המדינה, חשבון, טבע ומלאכה. השנייה – תורת האלוהים, שניתנה לישראל. תורת האדם קודמת בזמן, כי בה יבין הנער את העולם שסביבו ואת חובותיו כלפי כל אדם. מי שלמד רק את תורת האלוהים ואינו יודע את תורת האדם – אינו מועיל לא לעצמו ולא לחברה. לכן ראוי ללמד את הילדים תחילה את הלימודים הכלליים, ואחר כך את התורה.

1. מהן שתי ה'תורות' שמזכיר המקור, ומה כוללת כל אחת?

2. מה ההצעה החינוכית של הכותב?

3. הסבירו מדוע רעיון זה עורר התנגדות חריפה של רבנים בתקופה.

מקור מעובד לתרגול

היה אדם בצאתך

על פי רעיונותיו של יהודה לייב גורדון: הקיצו, בני עמי! זמן רב ישנתם בחושך. הנה קמה ארץ חדשה, ושעריה נפתחים לפניכם. למדו את שפת הארץ, לכו לבתי הספר, למדו מלאכה ומדע, היו חכמים ואנשי עבודה. אינני קורא לכם לעזוב את מורשתכם: היו אדם בצאתכם החוצה – אזרחים ואנשי העולם – ויהודים באוהלכם, בביתכם ובקהילתכם. כך תזכו לכבוד בעיני העמים ובעיני עצמכם.

1. למה קורא הכותב לבני עמו? ציינו שני דברים.

2. הסבירו את המשפט 'היו אדם בצאתכם ויהודים באוהלכם'.

3. הציעו ביקורת אפשרית על הגישה שבמקור.

חלק ג' – חושבים וכותבים

התאימו סיבה לתוצאה (כתבו את האות)

סיבה	אות	תוצאה
1. השפעת הנאורות האירופית והמפגש של יהודי ברלין עם התרבות הגרמנית		א. תרגום התורה של מנדלסון לגרמנית והפירוש 'ביאור'
2. הרצון לקרב יהודים לשפה ולתרבות הגרמנית		ב. התנגדות חריפה של רבנים ומנהיגי קהילות להשכלה
3. 'כתב הסובלנות' (1782) עודד חינוך כללי ליהודים		ג. קמה תנועת ההשכלה בברלין בסוף המאה ה-18
4. המשכילים ביקשו לחדש את העברית ככלי תרבות		ד. ויזל פרסם את 'דברי שלום ואמת' והוקמו בתי ספר מודרניים
5. חשש מפגיעה במסורת ומהתבוללות		ה. כתב העת 'המאסף', שירה ורומנים עבריים – יסוד לספרות העברית החדשה

שאלה לדיון וכתיבה

האם אפשר באמת להיות 'אדם בצאתך ויהודי באוהלך'? אילו קשיים יש בחלוקה כזאת?

כרטיס יציאה: דבר אחד שלמדתי: _____ · שאלה שנשארה לי: _____